

יסודות ראש השנה

שיעור שני

"החודש הזה לכם ראש חדשים"

מקורות

- א. שמות יב, ב; רשב"ם, שם; [רמב"ן, שם]
- ב. דרשת הרמב"ן לראש השנה "ותשובת שאלה זו... הוציאנו ה"
- ג. גמ' ראש השנה ז. "תנו רבנן באחד... לא קמיירי"; רשב"א, שם; [ריטב"א, שם]
- ד. ספר העיקרים מאמר ג פרק טז "וכן מצינו בימי עזרא..."; פירוש 'הכותב' לעין יעקב, תחילת מסכת מגילה "עוד כתב... בתוקפו ובקימו"
- ה. שו"ת ציץ אליעזר חלק ח סי' ח "ראשון הוא לכם"

רשב"ם שמות יב, ב

'ראש חדשים' - כרבי יהושע שבניסן נברא העולם. 'לחדשי השנה' - בכל מקום שאומר לכם בחדשים שמיני תשיעי, לחודש הזה הם. ולרבי אליעזר האומר בתשרי נברא העולם, עיקר פשוטו כך: 'החדש הזה לכם' - אצפי"י שאינו ראש חדשים לשאר אומות, לכם יהיה ראש חדשים למנות ששי שביעי שמיני תשיעי חדש שנים עשר הוא חודש אדר, ממנו תמנו להיות לכם זכרון כי בו יצאתם ממצרים. וכשנאמר בתורה 'ובחודש השביעי', לירח יציאת מצרים פירושו. וכן רגילים הפסוקים לקחת חשבונם ליציאת מצרים, כדכתיב 'בחודש השלישי לצאת בני ישראל' וגו', וכן בכנין הבית 'ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים'.

דרשת הרמב"ן לראש השנה

ותשובת שאלה זו, כי מה שאמר בתורה בניסן 'החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה', אין פירושו שיהיה ניסן ראש, אלא שיהא נקרא ראשון לנו, כלומר ראשון לגאולתינו, שנמנה החדשים לגאולתינו שיצאנו ממצרים, כי מנהג התורה שימנו החדשים והימים למצות, שהרי ימי השבוע אין להם שם בישראל... אלא שקורין אותם לשם מצות שבת ואומרים אחד בשבת שני בשבת וכו' כדי שזכור השבת בכל יום. וזהו פשוטו של מקרא שאמר 'זכור את יום השבת', שזכור אותו תמיד בכל הימים... ועל כן לא קראו להם לא שם עצם ולא שם תאר כלל אלא לשם שבת הם נקראים, וכן החדשים לא היה להם שם בתורה ולא בישראל אבל היו ישראל אומרים כמו שהתורה אומרת 'בחודש הראשון', וכן 'ויהי בשנה השנית בחדש השני נעלה הענן', 'ובחודש השביעי באחד לחודש' וכן כולם, ופירושו בחודש הראשון לגאולתינו ממצרים ובחדש השביעי ליציאת מצרים, וזהו פירושו 'ראשון הוא לכם', שאינו ראשון בשנה אבל הוא ראשון לנו, שנקרא אותו ראשון לגאולה שלנו. ואלו השמות שאנו קורין אותן ניסן אייר סיון, שמות פרסיים הם ולא תמצא אותם לא בתורה ולא בנביאים אלא בכתיב הקדש הנעשים בבבל, ולא בימי מלכות בבל עצמה שאינם בספר דניאל, אלא לאחר שכבשו הפרסיים המלכות הוזכרו כן בספר עזרא ובדברי זכריה נביא בבל, ובמגלת אסתר מזכיר אותם 'בחודש הראשון הוא חודש ניסן', כלומר בחודש הראשון לישראל שהוא נקרא ניסן למלכות פרס, וכן 'בחודש השלישי הוא חודש סיון'. והענין הזה הזכירוהו רבותינו ז"ל, אמרו בבראשית רבה וכן בירושלמי: 'שמות החדשים עלו עמהם מבבל', כלומר שמתחילה לא היו להם שמות בישראל עד שיצאנו מבבל והעלינו השמות משם. והסיבה בזה, לפי שמתחילה נצטוינו למנותם בזכרון גאולת מצרים, וכשיצאנו מבבל ונצטוינו 'לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי

ה' אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון' וגו', חזרנו לקרות חדשינו לגאולת צפון, ולא שנשנה השמות הראשונים ונשכח גאולת מצרים אלא שנצרף שם שמות בבל להודיע ולזכור ששם עמדנו ומשם הוציאנו ה'.

רשב"א ראש השנה ז.

הא דתנו רבנן באחד בניסן ראש השנה לחדשים לא ידענא למאי הלכתא. ויש לומר, דנפקא מינה לידע החגים שכתוב בהן בראשון בחדש השלישי ובחדש השביעי, וכן לשאר סיפורי הכתובים שכתוב בהן בחדש השני ובחדש העשירי וכיוצא בהן לרעת אימת היה. וכן לענין פסח ושאר המועדות, גבי פסח כתיב בראשון, ובראש השנה ויום הכפורים כתיב בחודש השביעי, ואם לא ידענו איזה חודש ראש לחדשים אין אחד מן המועדות ידוע, וזה עיקר.

ספר העיקרים מאמר ג פרק טז

וכן מצינו בימי עזרא שבטלו מנין החדשים מניסן, שהיו מונין כן כפי משפטי התורה, לפי שכתוב 'החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה', והיא מצוה ראשונה שנצטוו ישראל, כי אף על פי שתשרי ראש השנה למנין שנות העולם כמו שאמר הכתוב 'וחג האסיף תקופת השנה', 'וחג האסיף בצאת השנה', וממנו מונין לשמיטין וליובלות, צותה תורה למנות מנין החדשים מניסן בכל חשבונותיהם, לפי שאז יצאו ישראל ממצרים והיתה תחלת צמיחת האומה, וכן תמנה היא גם כן כל חשבונותיה מניסן, 'ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש', 'בחדש השלישי' וגו', 'ובחדש השביעי באחד לחדש', 'ובעשור לחודש השביעי הזה יום הכפורים הוא', ואין לחדשים שמות במשפטי התורה, אבל ראוי שיהיה שמם שני שלישי רביעי חמישי ששי שביעי לניסן זכר ליציאת מצרים, וזהו שאמר הכתוב 'ראשון הוא לכם לחדשי השנה', כלומר למנין החדשים תמנו מניסן אף על פי שלמנין שנים ראוי למנות מתשרי כמו שאמרנו. וכאשר עלו מבבל ראו לעשות זכר לגאולה השנית ועשו זה בשני דברים, האחד שהניחו כתב עברי ובחרו להם כתב אשורי זכר שגלו אל אשור ונגאלו משם... וכן עשו דבר אחר זכר לגאולה השנית, והוא שהניחו מלשנות מנין החדשים מניסן כמו שהיו רגילין למנות זכר ליציאת מצרים, וחזרו למנות מנין אחר לחדשים, וזהו שאמרו רבותינו ז"ל 'שמות החדשים עלו עמהם מאשור', כלומר שהיו מונין החדשים בשמותם תשרי מרחשון כסליו כמו שהיו מונין אותם באשור זכר לגאולה השנית ולא שני שלישי רביעי כאשר בתחלה, וכן כתב הרמב"ן ז"ל בפרשת בא אל פרעה. ונראה מזה כי הם הבינו שצווי מנין החדשים היה זמני, רוצה לומר כל עוד שתתמיד הגאולה ההיא, אבל אחר שגלו שנית ונגאלו משם ונצטוו על ידי ירמיה' לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפון' וגו', ראו להניח המנין הראשון שהיה זכר ליציאת מצרים וחזרו למנות מנין אחר מתשרי לשנות העולם, והשאירו שמות החדשים שעלו עמהם מאשור זכר לגאולה השנית, כי הבינו שצווי מנין החדשים מניסן היה זמני ולא צווי נצחי אף על פי שלא נזכר בו זמן.

פירוש 'הכותב' לעין יעקב, תחילת מסכת מגילה

עוד כתב [=ספר העיקרים] בפרק הנזכר ראייה שנית בקיום הנחתו שאפשר שתבטל מצוה או מצוות, והוא מצות מנין החדשים מניסן, ואם יהיו דבריו אלה בדרך דרש והלצה כמנהגו במקומות רבים, היה ראוי לשתוק ולומר אין משיבין על הדרש, אך אמנם הנראה מתורף דבריו בתחילה ובסוף שהם כמפרש ענין מצוה שהיתה ראשונה ואחר כך בשינוי הזמן נשתנית היא גם כן. ולכן אומר שלענ"ד זו קשה מן הראשונה. ובעבור שחשב להתלות באילן גדול, הוא הרמב"ן, במה שכתב בפסוק 'החודש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא' וגו', ראיתי לכתוב כלל כוונת הרמב"ן, ויתבאר לכל מעיין כי לא מחשבות רבינו הגדול מחשבות החכם הדורש הזה. אמת ויציב מ"ש הרב שמצוה עלינו בכל עת שנזכיר החודשים בדרך מנין, שיחס אותו מניין ראוי שיהיה בערך אל חודש האביב, כי בו יצאנו ממצרים, ושלא יהא רשאי שום איש מישראל ליחס מניין שום חודש בערך אל ראש השנה שתחילתה מתשרי. דרך משל, הרי שרצה להודיע מה שקרה בחודש סיון שבשנת רנ"ה לבריאת עולם, לא ימנה ויאמר בחודש הט' שבשנת רנ"ה, רק יאמר שנת רנ"ה לבריאת עולם בחודש הג' סתם, ואז יובן לכל שכוונתו במניין שלישי הוא לצאת בני ישראל ממצרים. וגם היום הזה חובה עלינו להיות נזהרים בזה, והנה בספר עזרא כל מנייני החודשים הם בדרך זה... אבל קריאת שמות החודשים אינו סותר לזה כלל, כי גם בזמן הבית מי מעכב בדיניו אם נקרא בשם כל חודש

וחדש, דרך משל שיאמר האומר בהזכירו חודש האביב בחודש מארזי, ועל הסמוך לו אפריל, ובתנאי שבכל עת שיזכיר מניין החדשים יהיה בערך אל מניין יציאת מצרים, כמו 'בחודש העשירי הוא חודש טבת', ורבים כאלו במגילת אסתר. ובפרט פסוק מיוחד עד נאמן בקיום כוונתי, והוא 'בחודש הראשון הוא חודש ניסן הפיל פור הוא הגורל', וכתב הר"א בן עזרא בפירושו: 'פור זאת המלה פרסית ופירושה הגורל, והנה זה הפך הוא חודש ניסן'. הנה הרגיש קושיית הפסוק ולא חשש לומר התירוץ הוא להיות מבואר בעצמו, וזהו מה שחשבתי בו המנין היותר עצמי גם אחר ביאתנו לבבל ועלייתנו משם, הוא למנות ראשון שני שלישי בערך אל ניסן לקיים 'ראשון לא לכם לחדשי השנה', והמניין המקרי זכירת שמות שבמקום הגלות, ולכן בכל עת שיזכיר ב' המניינים ראוי לעשות עיקר ממניין התורה בשיאמר 'בחודש העשירי הוא חודש טבת', 'בחודש הראשון הוא חודש ניסן', שהמניין הנאמר ראשון הוא עצמי במצות התורה, והאחרון הוא מקרי, כמתרגם הלשון המעולה בלשון הנהוג, אב במילות פור אין לנו צורך להזכיר לשון הקודש ראשונה, רק לשון הארץ אשר הוא יושב בה ותרגמו בלשון הקודש. ולפי דעתי זאת היא ראייה מחייבת שבכל מקום ובכל זמן מניין התורה נשאר בתוקפו ובקיומו.

שו"ת ציץ אליעזר חלק ח סי' ח

והנה היביע אומר שם מציע כשכותבים לפי מניינם להזכיר במפורש שמות החדשים שלהם ולא לכתוב בספירה של החדש הראשון או השני וכו', ואני כתבתי לו דלפי דעתי להזכיר במפורש שמות החדשים שלהם הוא יותר גרוע, כי כפי ששמעתי בבירור שמות החדשים שלהם מכוונים לשמות אלילים, ויוצא אפוא שדווקא כשמזכיר במפורש שמות החדשים שלהם אז הו"ל כמזכיר שם עכו"ם... ולכן עדיפא יותר שיכתוב בסתם במספרים השנה והחדש שלהם, ויזהר שלא להזכיר שהוא לספירת הנוצרים כגון לסיים בלשון לספה"נ, או יותר טוב שיסיים בלשון למה"נ, ור"ל למנהג הנהוג, דהיינו שזהו המנין אזרחי הנהוג, ומרמז בזה שני דברים, ראשית שבא לאפוקי שאינו מכוון כלל לספה"נ, ושנית שבא כמתנצל שלא לתופסו כעוזב בזה המנין היהודי כי בהכרח הוא שמשמש במנין זה בהיות שהוא המנין האזרחי המקובל וזקוק לו זה לצרכי מסחר, וכדומה... ואם כי בודאי באין כל צורך ורק לשם חיקוי, אין לכתוב התאריך למנינם, ויש להדר ולהנהיג לכתוב לפי התאריך העברי, דהיינו לבריאת עולם, ולמנין החדשים שלנו... וכלפי אלו שמכוונים לחקות בזה את העמים ולמצוא חן בעיניהם, ולמאוס בתאריך העברי אשר לבדד ישכון ובין הגוים לא יתחשב, מכוונים דבריו הנרגשים החוצבים להכות אש של רבינו החתם סופר ז"ל בדרשותיו, בדרוש לז' אב תק"ע, שאחרי כתבו דבמנין שאנו מנין לבריאת עולם זוכרים אנחנו כי העולם מחודש וא"י ראוי לנו ואפ"ה גלינו מארצינו, מרעים בקולו עוז וכותב: ולא כאותם חדשים מקרוב המונים שכותבים בריש מגילתא מנין לידת משיח הנוצרים וכותב וחותרם עצמו שאין לו חלק באלקי ישראל או להם כי גמלו לנפשם רעה, בתורת ה' מאסו וחכמת מה להם עכ"ל, וכן כותב בדרוש לח' טבת תקצ"ג: ולא כחדשים מקרוב שמונים לימי לידת משיחם של נוצרים הלא יבושו בית ישראל על תמורה זו. אבל כשיש הכרח מסחרי או משרדי ומכש"כ מדיני לכתוב למנינם, על כגון דא לא אמורים תוקף דברי החת"ס. וזהו הדבר שמצינו לכמה מגדולי הפוסקים בספריהם שכתוב בדברי תשובותיהם התאריך האזרחי ובתוכם גם החת"ס בעצמו, כמוכא בספר יביע אומר שם כיעו"ש, וכן בכזה הוא מה שמצינו בהרבה מספרי הפוסקים שבשער הספר הדפיסו תאריך שנת הדפסתו למנינם. ונראה לומר עוד גם זאת, דאולי כל תוקף דברי החת"ס בזה אמורים בהיכא שמזכיר במפורש שגם הוא לספה"נ, ומשא"כ כשכותב המנין בסתם ואינו מכוין לספה"נ בכלל, ועל אחת כמה כשמדגיש במפורש שכוונתו בזה למנהג הנהוג והיא הספירה האזרחית. וכנ"ל דזה נחשב כאילו כותב למספרם שמצינו לכזאת שנזכר גם בחת"ס בעצמו בשו"ת חאה"ע ח"א סי' מ"ג, והמעין בתשו' שם רואה שמדי שהוצרך להזכיר שם המנין שלהם דקדק לכתוב למספרם ע"ש וכך עשה גם בדרשותיו... ועוד זאת נראה לי לומר דאם בסמוך לתאריך האזרחי ידקדק בעצמו לכתוב במפורש גם התאריך העברי בשניו ובחדשיו, אזי באופן כזה לא יהא בדבר גם משום גנאי בהיות דמראה במפורש שאינו מזניח מלמנות למנין בני ישראל, ורק לשם צורך משרדי וכדומה זקוק הנהו להזכיר גם התאריך האזרחי, וכל כה"ג לא נאמרים בכלל תוקף דברי החת"ס... הן אמנם אילו זכינו היו אלו שהכת בידם לכך מנהיגים שעכ"פ בכל הנוגע לענייננו הפנימיים בכאן יכתבו רק התאריך העברי, אבל עכשיו שלא זכינו ומשרד אחד גורר את משנהו להכרח להזכיר תאריך מנינם, על כן נלפענ"ד שבאופנים הנ"ל שיכתבו למנה"נ או למספרם ועל אחת כמה כשיזכירו בצד גם התאריך העברי אזי יש להתיר זה בשופי, וכפי כל הנימוקים שכתבנו לעיל בדברינו. ואין להתיר יותר.

ובהכותב בעין יעקב בפ"ק דמגילה דעתו אמנם שלא להזכיר המנין החדשי שלהם בלשון השני השלישי וכו' כי אם לכתוב שמות החדשים, ובתנאי שבכל עת שיזכור מנין החדשים יהיה בערך אל מנין מצרים עיין שם. וזאת מצאתי כעת בהזדמן לידי לעיין בספר שו"ת משנה שכיר ח"ב סי' י"ח וראיתי לו שעל יסוד דברי הכותב בעין יעקב הנ"ל העלה דאם יכתוב על חדש שלהם לשון רביעי וכדומה א"כ ל"ה המספר בערך אל חדש האביב רק אל זמן

אחר ונמצא דיעבור בזה לפי דעת הכותב בעין יעקב על מ"ע דאורייתא ראשון הוא לכם לחדשי השנה עיין שם. ואנו הערנו בפנים דמצד אחד גרוע יותר אם יזכיר במפורש שמות החדשים שלהם מפני דרובם נקבעו ע"ש ע"ז שלהם. ובהאופן שכתבנו בפנים, ובפרט כשע"י זה יזכיר גם התאריך העברי, אין חשש לעבירת איסור על ראשון הוא לכם.

בשיעור שעבר עסקנו ביחס בין העובדה המקובלת שהשנה מתחילה בתשרי, לבין דברי התורה [שמות יב, ב] לגבי חודש ניסן: "החודש הזה לכם ראש חדשים, ראשון הוא לכם לחדשי השנה". בשיעור זה נעמיק בהבנת כתוב זה ובמשמעויותיו ההלכתיות.

כפי שהובא בשיעור הקודם, הרמב"ן סבור שתשרי לבדו הוא 'ראש השנה', וכתוב זה מצווה ששמות החדשים ייקבעו על פי היציאה ממצרים:

כי מה שאמר בתורה בניסן 'החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה', אין פירושו שיהיה ניסן ראש, אלא שיהא נקרא ראשון לנו, כלומר ראשון לגאולתינו, שנמנה החדשים לגאולתינו שיצאנו ממצרים... וזהו פירוש 'ראשון הוא לכם', שאינו ראשון בשנה, אבל הוא ראשון לנו, שנקרא אותו ראשון לגאולה שלנו. [דרשת הרמב"ן לראש השנה]¹

באופן זה, חודש ניסן, חודש היציאה ממצרים, נקרא 'החודש הראשון'; חודש אייר – 'החודש השני'; ועל דרך זו שמות שאר החדשים ייקבעו על פי מועד היציאה ממצרים.

הרמב"ן מוסיף ומבאר כי מצוה דומה קיימת לגבי ימי השבוע – לקרוא את שמם על שם השבת:

כי מנהג התורה שימנו החדשים והימים למצות, שהרי ימי השבוע אין להם שם בישראל, ובשאר האומות כל אחד שמו עליו... אבל בישראל אין להם שם, אלא שקורין אותם לשם מצות שבת ואומרים אחד בשבת שני בשבת וכו', כדי שנזכור השבת בכל יום. וזהו פשוטו של מקרא שאמר 'זכור את יום השבת', שנזכור אותו תמיד בכל הימים, וכך אמרו רז"ל במכילתא: 'רבי יצחק אומר: לא תהא מונה כדרך שאחרים מונין, אלא תהא מונה לשם שבת', כלומר כל הימים תהא מונה אליו וממנו, ועל כן לא קראו להם לא שם עצם ולא שם תאר כלל אלא לשם שבת הם נקראים. וכן החדשים לא היה להם שם בתורה ולא בישראל, אבל היו ישראל אומרים כמו שהתורה אומרת 'בחודש הראשון', וכן 'ויהי בשנה השנית בחודש השני נעלה הענן', ו'בחודש השביעי באחד לחודש' וכן כולם, ופירושו: בחודש הראשון לגאולתינו ממצרים, ובחדש השביעי ליציאת מצרים. [שם]²

שיטת הרמב"ן מעוררת תמיהה. אם אכן קיימת מצוה מן התורה לקרוא את שמות החודשים על פי מועד היציאה ממצרים, מדוע כיום איננו קוראים לחודשים על פי היציאה ממצרים, אלא לכל חודש יש שם: תשרי, חשון, כסלו וכו'?

הרמב"ן מתייחס לכך בפירושו לתורה:

כי מתחלה היה מניינם זכר ליציאת מצרים, אבל כאשר עלינו מבבל ונתקיים מה שאמר הכתוב 'ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון', חזרנו לקרא החדשים בשם שנקראים בארץ בבל, להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו ה' יתברך. [רמב"ן שמות יב, ב]

הרמב"ן מבאר כי לאחר שיבת ציון בימי בית שני התחילו לכנות את החודשים בשמות פרסיים, כדי להודיע חסדי ה' שגאלנו משם, הוציאנו מבבל והשיבנו לארץ ישראל.

¹ וכן כותב הרמב"ן בפירושו לתורה [שמות יב, ב].

² וכן כותב הרמב"ן בפירושו לתורה [שמות כ, ח].

עם זאת, הדברים עדיין טעונים ביאור: כיצד בטלה מצות "החודש הזה לכם ראש חדשים", המצווה למנות את החודשים ליציאת מצרים?

רבי יוסף אלבו בספר העיקרים מציע יישוב לכך:

ונראה מזה כי הם הבינו שציווי מנין החודשים היה זמני, רוצה לומר כל עוד שתמיד הגאולה היא, אבל אחר שגלו שנית ונגאלו משם ונצטוו על ידי ירמיה 'לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפון' וגו', ראו להניח המניין הראשון שהיה זכר ליציאת מצרים, וחזרו למנות מנין אחר מתשרי לשנות העולם, והשאירו שמות החודשים שעלו עמהם מאשור זכר לגאולה השנית, כי הבינו שציווי מנין החודשים מניסן היה זמני ולא צווי נצחי אף על פי שלא נזכר בו זמן. [ספר העיקרים ג, טז]

לדבריו, השבים מגלות בבל בזמן בית השני הבינו כי המצוה למנות את החודשים לניסן היא מצוה שניתנה לזמן מסוים בלבד. בשל כך, הם קבעו, כזיכרון חסדי ה' שהשיבם לארץ לאחר גלות בבל, את שמות החודשים על פי השמות הפרסיים.

האחרונים [פירוש הכותב על עין יעקב תחילת מס' מגילה; תפארת ישראל למהר"ל פרק סג; גט פשוט סי' קכו ס"ק לה; מנחת חינוך מצוה שיא אות ה; ביאור הר"פ פערלא עשין נז] דוחים את דברי בעל ספר העיקרים, והם טוענים בתוקף כי לא ייתכן שמצות "החודש הזה לכם ראש חדשים" אינה קיימת לדורות. בשל כך, רבי יעקב בן חביב טוען כי יש להבין את דברי הרמב"ן באופן שונה:

אמת ויציב מה שכתב הרב שמצוה עלינו בכל עת שנזכיר החדשים בדרך מניין שיחס אותו מניין ראוי שיהיה בערך אל חודש האביב, כי בו יצאנו ממצרים, וגם היום הזה חובה עלינו להיות נזהרים בזה... אבל קריאת שמות החודשים אינו סותר לזה כלל, כי גם בזמן הבית מי מעכב בידינו אם נקרא בשם כל חודש וחודש... ובתנאי שבכל עת שיזכיר מניין החודשים יהיה בערך אל מניין יציאת מצרים, כמו 'בחודש העשירי הוא חודש טבת', ורבים כאלו במגילת אסתר. [פירוש הכותב לעין יעקב, תחילת מסכת מגילה]

לדבריו, מצות התורה אינה אמורה ביחס לשמות החודשים, ששם אמור להזכיר את יציאת מצרים, אלא למניינם, שיש למנות אותם ליציאת מצרים. בשל כך, אסור למנות אותם שלא ליציאת מצרים, אך אין איסור לקרוא להם בשמות אחרים.³

אמנם, בדברי הרמב"ן בדרשה לראש השנה מפורש הסבר שונה לשינוי שמות החודשים לאחר העלייה מבבל. הרמב"ן כותב, כדבריו בפירושו לתורה, ששמות החודשים הם שמות פרסיים, והוא מוסיף וכותב:

לפי שמתחילה נצטוונו למנותם בזכרון גאולת מצרים, וכשיצאנו מבבל ונצטוונו 'לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון' וגו', חזרנו לקרות חדשינו לגאולת צפון, ולא שנשנה השמות הראשונים ונשכח גאולת מצרים, אלא שנצרך שם שמות בבל להודיע ולזכור ששם עמדנו ומשם הוציאנו ה'.

הרמב"ן מדגיש, כי שמות החודשים הללו אינם מבטלים את שמות החודשים הקודמים, המזכירים את יציאת מצרים, אלא מצטרפים אליהם.⁴ באופן זה, שמות החודשים מזכירים גם את יציאת מצרים וגם את היציאה מבבל והשיבה לארץ.⁵

³ וכן כותב המהר"ל [תפארת ישראל פרק סד]; ועי' בדברי הר"פ פערלא [שם] הכותב שמשון הרמב"ן לא משמע כך, אך יש לדחוק בלשונו ולבאר את שיטתו באופן זה.

⁴ דבריו מבוססים על דברי הגמרא [ברכות יב:]: "לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתהא שעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפל לה".

⁵ כעין זה כותבים הריטב"א [ר"ה ג. ד"ה חדא דשני] והאברבנאל [שמות, שם].

על פי דרכו של הרמב"ן וסיעתו, שקיימת מצוה למנות את החודשים ליציאת מצרים, יש לבאר את דברי הגמרא [ז]. הקובעת את ניסן כ"ראש השנה לחודשים", כמלמדים על מצוה זו⁶. אמנם, הרשב"א כותב ביחס לדברי הגמרא:

הא דתנו רבנן באחד בניסן ראש השנה לחדשים, לא ידענא למאי הלכתא. ויש לומר, דנפקא מינה לידע החגים שכתוב בהן בראשון בחדש השלישי ובחדש השביעי, וכן לשאר סיפורי הכתובים שכתוב בהן בחדש השני ובחדש העשירי וכיוצא בהן, לדעת אימת היה. וכן לענין פסח ושאר המועדות, גבי פסח כתיב 'בראשון', ובראש השנה ויום הכפורים כתיב 'בחדש השביעי', ואם לא ידענו איזה חודש ראש לחדשים אין אחד מן המועדות ידוע, וזה עיקר.

[רשב"א ז].⁷

הרשב"א כותב כי הקביעה ש"באחד בניסן ראש השנה לחודשים" נצרכת לשם ידיעת זמני החודשים הכתובים במקרא. עולה מכך, כי לשיטתו אין מצוה למנות את החודשים ליציאת מצרים. לפי זה, הכתוב "החודש הזה לכם ראש חודשים" אינו ציווי – למנות את החודשים ליציאת מצרים, אלא קביעה – חודש ניסן הוא החודש הראשון בלוח השנה העברי.

מחלוקת זו בביאור הכתוב, האם הוא מהווה ציווי או קביעה, תלויה בשתי השיטות שהובאו בשיעור הקודם בביאור זיהויו של ניסן כ'ראש השנה'. לפי הרמב"ן, מצד האמת תשרי הוא 'ראש השנה' היחיד, ולכן הכתוב מתפרש כמצווה לכנות את ניסן 'החודש הראשון' ולמנות את החודשים על פיו. לעומת זאת, לפי ההבנה המשתמעת מדברי ראב"ע, ניסן מוגדר כ'ראש השנה' – שכן בו מתחילה שנת הלבנה – ולכן הכתוב מתפרש כמגדיר את זהותו של ניסן, ואין בו כל רמז לציווי כיצד יש לכנות ולמנות את החודשים⁸.

מדברי הרשב"ם בפירושו לתורה עולה שיטה שלישית בעניין זה:

ראש חדשים – כרבי יהושע שבניסן נברא העולם. לחדשי השנה – בכל מקום שאומר לכם בחדשים שמיני תשיעי, לחודש הזה הם. ולרבי אליעזר האומר בתשרי נברא העולם, עיקר פשוטו כך: 'החדש הזה לכם' – אף על פי שאינו ראש חדשים לשאר אומות, לכם יהיה ראש חדשים למנות ששי שביעי שמיני תשיעי חדש שנים עשר הוא חודש אדר. ממנו תמנו להיות לכם זכרון, כי בו יצאתם ממצרים. [רשב"ם שמות יב, ב]

הרשב"ם מציג שתי דרכים בהבנת הכתוב, התלויות במחלוקת התנאים [ר"ה י-יא]. באיזה חודש נברא העולם:

- א. לפי רבי יהושע הסובר שבניסן נברא העולם, הכתוב מלמד שחודש ניסן הוא "ראש חדשים", הואיל ובחודש זה נברא העולם.
- ב. לפי רבי אליעזר הסובר שבתשרי נברא העולם, הכתוב מורה שהחודשים נמנים לישראל מניסן.

נראה מכך, כי לשיטתו שתי ההבנות דלעיל תלויות במחלוקת רבי יהושע ורבי אליעזר: לפי רבי יהושע הכתוב מציין עובדה קיימת, ואילו לפי רבי אליעזר הכתוב מצווה למנות את החודשים מניסן⁹.

⁶ וכן נוקט המנחת חינוך [מצוה שיא אות ה].

⁷ וכעין זה בחידושי הר"ן [ז: ד"ה באחד בניסן].

⁸ בכך מיושבת תמיחת המנחת חינוך [שם] על הרמב"ם שהשמיט מצוה זו.

⁹ הר"פ פערלא [בביאורו לשהמ"צ לרס"ג עשה נו] טוען שבשיטה זו נוקט גם הריטב"א [ר"ה ז. ד"ה ת"ר באחד].

על פי שיטת הרמב"ן וסיעתו, דנים הפוסקים האם מותר להשתמש בתאריך לועזי.

רבי ישכר שלמה טייכטל הי"ד כותב בשו"ת משנה שכיר:

באמת אין נפקא מינה באיזה שם יכנה את החודש, רק שידקדק שמניין החודש יהיה למניין שציוותה התורה, היינו שחודש האביב יהיה תמיד הראשון. ויוכל לומר מערץ, אפריל וכדומה, אבל רק שיזכור אותם שיהיו בערך ומספר לחודש האביב ולא לזמן אחר. נמצא דאם יכתוב בשעה שעומד בחודש אפריל שהוא חודש הרביעי, אם כן לא הוזה המספר בערך אל חודש האביב, רק אל זמן אחר, היינו אל 'ענער' שהוא באמצע החורף, ונמצא דיעבור בזה על מצות עשה דאורייתא 'ראשון הוא לכם לחדשי השנה'... על כן יותר עדיף שלא יקצר שם החודש, רק תמיד יכתוב את שם החודש בפירוש, למשל אם יכתוב 'טען אפריל' וכדומה אז ינצל מאיסור זה. [שו"ת משנה שכיר או"ח סי' קמד]

הרב טייכטל נוקט בשיטת רבי יעקב בן חביב (בעל פירוש 'הכותב' על העין יעקב) המובאת לעיל, שהמצוה אמורה דווקא לגבי מניין החודשים, ומכך הוא מסיק כי קיים איסור תורה למנות את החודשים על פי המניין הלועזי, אך אין איסור להשתמש בשמות החודשים הלועזיים.¹⁰

שיטה זו אינה מוסכמת, ויש החולקים עליה משני טעמים:

א. הציץ אליעזר [ח"ח סי' ח אות ה-יב] כותב שבמקום בו יש צורך להשתמש בתאריך לועזי, עדיף להשתמש במספרים ולא בשמות החודשים, שנקבעו על פי שמות אליליים. הציץ אליעזר מוסיף, שיש לציין שתאריך זה הוא 'למניין הנהוג' וכדו', וראוי להוסיף ולכתוב בצידו את התאריך העברי, ובאופן זה "אין חשש לעבירת איסור על 'ראשון הוא לכם'".

ב. יש הטוענים [תשובות והנהגות כרך א סי' תתל; מנחת אשר, שם] כי שימוש בתאריך לועזי כלל אינו מבטל את מצות "החודש הזה לכם ראש חודשים". לדבריהם, מצוה זו אמורה ביחס ללוח השנה העברי, שביחס אליו יש למנות את ניסן כחודש הראשון, ואילו המונה את תשרי כחודש הראשון מבטל מצוה זו. אולם, אין כל איסור להשתמש בלוח שנה לועזי ולמנות את חודשיו על פי המניין הנהוג.

כאמור, מדברי הרמב"ן בדרשתו לראש השנה נראה כי המצוה היא קריאת שמות החודשים באופן המזכיר את יציאת מצרים. לפי זה, לכאורה, קיים איסור בכל שימוש בשמות אחרים מלבד השמות שקבעה התורה.¹¹ עם זאת, הבנה זו בשיטת הרמב"ן נסתרת מכך שלא מצאנו חובה להקפיד ולציין את מניין החודשים ליציאת מצרים בכל הזכרת שם החודש,¹² ובעל כורחנו גם לשיטתו אין איסור בשימוש בשמות אחרים מלבד השמות שקבעה התורה.¹³

אמנם, גם אם אין איסור בשימוש בתאריך לועזי בשעת הצורך, דברי הרמב"ן מלמדים על ערכו של התאריך העברי ועל חשיבות השימוש בו.

דברים נוקבים בעניין זה כותב החתם סופר:

'החודש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא' וגו' – כתב הרמב"ן, אין שם פרטי לחודשים בתורה, רק ראשון ושני, כדי להיות זכרון ליציאת מצרים, וכן ימי שבת מונין כך: יום ראשון

¹⁰ לדיון האם יש איסור בעצם השימוש בתאריך לועזי, עי' בשו"ת יביע אומר [ח"ג י"ד סי' ט].

¹¹ ואכן, החתם סופר [תורת משה פרשת בא ד"ה החדש הזה לכם] מביא את דברי הרמב"ן, ומכוחם יוצא חוצץ כנגד המשתמשים בתאריך לועזי.

¹² ועי' שו"ת בנין שלמה [או"ח סי' כב] ור"פ פערלא [ביאור לשה"צ לרס"ג, שם] התמהים על כך ודנים בשיטתו בהרחבה.

¹³ עי' מנחת אשר [שמות סי' יד אות ב] המרחיב בעניין זה: "דנראה עיקר דגדר מצוה זו שיהיה ניסן בעינינו ראש חודשים ונחשיבנה כראש, אבל אין אנו מצווים למנותה כראשון לכל עניין שימושי. והרי מצינו בכמה מקומות בדברי הנביאים שהשתמשו בשמות החודשים, וכי עברו על רצון ה' שנזכור את יציאת על מניין החודשים! אלא נראה דאין זה תלוי כלל בשימוש המעשי אלא במה שאנו מחליטים ומחשיבים את ניסן כחודש הראשון. ומשום כך נראה לכאורה דבדבר של חשיבות ויקר, כשאין הכרח להשתמש בחודש לועזי, כגון בהזמנות לשמחות ולסעודות מצוה וכדו', ראוי להשתמש רק במניין התורה, אבל בצ'קים וכדומה, עניינים שימושיים, אין קפידה בשימוש במניין הנכריים".

בשבת, יום שני, וכן כולם, והוא בכלל 'זכור את יום השבת'. וזה תוכחת מוסר שנכתב בהמכתבים וכדומה יום ראשון בשבת וחודש ראשון, להעיד על בריית שמים וארץ בששת ימים וינח ביום השביעי ועל יציאת מצרים, לא ח"ו כמספרם של אומות העולם.

[תורת משה, פרשת בא ד"ה החודש הזה]

החתם סופר מביא את דברי הרמב"ן ומכוחם קורא תיגר על המשתמשים בתאריך לועזי, אך הוא אינו כותב שיש בכך איסור הלכתי. יתרה מכך; ישנן עדויות שהחתם סופר בעצמו השתמש בתאריך לועזי במכתבים אל הממשלה, ומכאן שאף לשיטתו אין בכך איסור הלכתי, ועיקר הבעיה היא כאשר הדבר נעשה מתוך מגמה להידמות לגויים¹⁴.

לסיום הדברים נביא את מסקנתו ההלכתית של הציץ אליעזר:

ואם כי בודאי באין כל צורך ורק לשם חיקוי, אין לכתוב התאריך למניינם, ויש להדר ולהנהיג לכתוב לפי התאריך העברי, דהיינו לבריאת עולם ולמנין החדשים שלנו... וכלפי אלו שמכוונים לחקות בזה את העמים ולמצוא חן בעיניהם, ולמאוס בתאריך העברי אשר לבדד ישכון ובין הגוים לא יתחשב, מכוונים דבריו הנרגשים החוצבים להבות אש של רבינו החתם סופר ז"ל... אבל כשיש הכרח מסחרי או משרדי ומכל שכן מדיני לכתוב למניינם, על כגון דא לא אמורים תוקף דברי החתם סופר. [שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' ח אות ט]

לסיכום: הראשונים נחלקו בביאור הכתוב "החודש הזה לכם ראש חדשים": לפי הרמב"ן זו מצוה, ולפי הרשב"א זו קביעת עובדה. [מדברי הרשב"ם נראה ששיטות אלו יסודן במחלוקת התנאים האם העולם נברא בניסן או בתשרי].

בין ההולכים בשיטת הרמב"ן יש שלוש דעות:

- א. ספר העיקרים סובר כי מצוה זו אינה נוהגת לדורות. [האחרונים חולקים על שיטתו בתוקף].
- ב. רבי יעקב בן חביב ואחרונים נוספים נוקטים כי המצוה היא שמניין החודשים יהיה ליציאת מצרים, אך אין איסור לכנות את החודשים בשמות שונים.
- ג. מדברי הרמב"ן עצמו (בדרשה לראש השנה) עולה כי המצוה היא לקרוא את שמות החודשים באופן המזכיר את יציאת מצרים, אלא שבזמן הבית השני הוסיפו לחודשים שמות נוספים כדי להזכיר את חסדי ה' שהוציאם מגלות בבל.

יש אחרונים הנוקטים בשיטת רבי יעקב בן חביב, והמסיקים ממנה שקיים איסור למנות את החודשים לפי המניין הלועזי. אחרונים אחרים חולקים ונוקטים שאין איסור להשתמש בתאריך לועזי במקום הצורך, בפרט כאשר מציינים שתאריך זה הוא 'למניינם'.

אף על פי כן, דברי הרמב"ן מלמדים על חשיבות התאריך העברי ועל משמעות השימוש בו, וכמובן יש להעדיף את השימוש בו ויש להתנהל על פיו, בפרט בציון תאריכים משמעותיים בחייו של האדם.

הערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

¹⁴ עיי' שו"ת יביע אומר [שם, אות ד] הכותב כדברים אלו.